

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2024-yil 4-son

VOLUME 4 / ISSUE 4 / 2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

“Yurisprudensiya” –
“Юриспруденция” – “Jurisprudence”
huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O‘zbekiston
matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda
1140-sonli guvohnoma bilan davlat
ro‘yxatidan o‘tkazilgan.

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi
Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasi jurnallari ro‘yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent
davlat yuridik universitetiga tegishli.
Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal
materiallaridan foydalanish, tarqatish
va ko‘paytirish muassis ruxsati bilan
amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Muharrirlar:

Sh. Jahonov, Y. Yarmolik, E. Mustafayev,
K. Abduvaliyeva, Y. Mahmudov,
M. Sharifova

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko‘chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387

Jurnal 23.08.2024-yilda bosmaxonaga
topshirildi. Qog‘oz bichimi: A4.
Shartli 23,48 b.t. Adadi: 100.
Buyurtma raqami: 133.

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va
innovatsiyalar bo‘yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O‘RINBOSARI

J. Allayorov – Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy
boshqarmasi boshlig‘i, yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori,
dotsent

MAS‘UL MUHARRIR

N. Ramazonov – Toshkent davlat yuridik universiteti O‘zbek tili
va adabiyoti kafedrasini mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa
doktori, dotsent

TAHRIR HAY‘ATI A‘ZOLARI

J. Blum – Boston kolleji Huquq maktabi professori, huquq doktori
(Boston, AQSH)

M. Vishovatiy – Gdansk universiteti professori (Gdansk, Polsha)

A. Hoshimxonov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Axmedshayeva – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

X. Xayitov – O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori
(Toshkent, O‘zbekiston)

I. To‘raboyev – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

S. Xolboyev – O‘zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi
huzuridagi Sudyalari oliy maktabi dotsenti, yuridik fanlar nomzodi
(Toshkent, O‘zbekiston)

N. Raxmonkulova – Jahon iqtisodiyoti va diplomatiyasi universiteti
dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

Z. Esanova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik
fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

J. Ne‘matov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori,
yuridik fanlar doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

M. Kurbanov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik
fanlar bo‘yicha falsafa doktori (Toshkent, O‘zbekiston)

R. Kuchkarov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti v.b.,
filologiya fanlari nomzodi (Toshkent, O‘zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЮРИДИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Юриспруденция – Yurisprudensiya – Jurisprudence» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 1140.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве Высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Редакторы:

Ш. Жахонов, Е. Ярмолик,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Й. Махмудов, М. Шарифова

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: jurisprudence.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1387

Журнал передан в типографию
23.08.2024.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 23,48. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 133.

Отпечатано в типографии ТГЮУ.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Б. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Ж. Аллаёров – доктор философии по юридическим наукам, доцент, начальник управления по науке Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Н. Рамазонов – доктор философии по филологическим наукам, доцент, заведующий кафедрой узбекского языка и литературы Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

Дж. Блум – доктор права, профессор Школы права колледжа Бостона (Бостон, США)

М. Вишоватый – профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Хошимхонов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Ахмедшаева – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Х. Хаитов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

И. Турабоев – доктор философии по юридическим наукам, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

С. Холбоев – кандидат юридических наук, доцент Высшей школы судей при Верховном судейском совете Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Н. Рахмонкулова – доктор юридических наук, доцент Университета мировой экономики и дипломатии (Ташкент, Узбекистан)

З. Эсанова – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

М. Курбанов – доктор философии по юридическим наукам, доцент (Ташкент, Узбекистан)

Р. Кучкаров – кандидат филологических наук, и.о. доцента Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yurisprudensiya” –
“Юриспруденция” – “Jurisprudence”
legal scientific and practical journal
was registered by the Press and Infor-
mation Agency of Uzbekistan on De-
cember 22, 2020 with certificate No.
1140.

The journal is included in
the list of journals of the Higher
Attestation Commission under the
Ministry of Higher Education, Science
and Innovations of the Republic of
Uzbekistan.

Copyright belongs to Tashkent
State University of Law. All rights re-
served. Use, distribution and reproduc-
tion of journal materials are carried
out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Editors:

Sh. Jakhonov, Y. Yarmolik, E. Mustafaev,
K. Abduvalieva, Y. Makhmudov,
M. Sharifova

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Editorial office address::

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

The journal is submitted to the Printing
house on 23.08.2024.

Paper size: A4.

Cond. p.p. 23,48. Unit: 100.

Order: 133.

Published in Printing house of TSUL.

© Tashkent State University of Law

CHIEF EDITOR

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of
Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

J. Allayorov – Head of the Scientific Department of Tashkent State
University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences, Associate
Professor

EXECUTIVE EDITOR

N. Ramazonov – Head of the Department of Uzbek Language and
Literature of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy
in Philology, Associate Professor

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD

J. Blum – Professor of Law School of Boston College, Doctor of Law
(Boston, USA)

M. Vishovatiy – Professor of the University of Gdańsk (Gdansk,
Poland)

A. Khoshimxonov – Associate Professor of Tashkent State University
of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Axmedshaeva – Professor of Tashkent State University of Law,
Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

X. Xayitov – Professor of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law
(Tashkent, Uzbekistan)

I. Turaboev – Acting Associate Professor of Tashkent State
University of Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent,
Uzbekistan)

S. Xolboev – Associate Professor of the Supreme School of Judges
under the Supreme Judicial Council of the Republic of Uzbekistan,
Candidate of Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

N. Raxmonkulova – Associate Professor of the University of World
Economy and Diplomacy, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Z. Esanova – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor
of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Ne'matov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor
of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Kurbanov – Associate Professor of Tashkent State University of
Law, Doctor of Philosophy in Legal Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

R. Kuchkarov – Acting Associate Professor of Tashkent State
University of Law, Candidate of Philological Sciences (Tashkent,
Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ NAZARIYASI VA TARIXI. HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 11 **AXMEDSHAYEVA MAVLYUDA AXATOVNA**
Markaziy Osiyo davlatlarida kodekslashtirish jarayoni: ayrim nazariy-huquqiy masalalar
- 20 **AMIROV SANJAR ILYOS O'G'LI**
Tabiiy huquq nazariyasi va uning mohiyati

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 33 **NEMATOV JO'RABEK NEMATILLOYEVICH**
Ma'muriy islohotlar sharoitida oliy ta'lim tashkilotlari faoliyatini ma'muriy-huquqiy jihatdan tartibga solish: ilmiy-nazariy tahlil
- 42 **G'OZIYEV KOZIMBEK JOVLONBEKOVICH**
2030-yilgacha o'tkaziladigan ma'muriy islohotlar davrida oliy ta'lim sohasini rivojlantirishning ma'muriy-huquqiy jihatlari
- 56 **MUSTANOV ILXOM ABDIVALIJONOVICH**
Bank tizimini tashkil etish bo'yicha ayrim xorijiy mamlakatlar tajribasi: qiyosiy-huquqiy tahlil

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 71 **XAZRATQULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
"Lex informatica" – raqamli huquqlarni amalga oshirishning kollizion prinsipi sifatida
- 82 **XOSILOV ERKIN DILMUROTOVICH**
Insofsizlik fuqarolik-huquqiy kategoriya sifatida

12.00.04 – FUQAROLIK PROTSESSUAL HUQUQI. XO'JALIK PROTSESSUAL HUQUQI. HAKAMLIK JARAYONI VA MEDIATSIYA

- 94 **ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Sud hujjatlarini qayta ko'rish instituti: taftish instansiyasi faoliyati tahlili
- 105 **HABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Fuqarolik sud ishlarini yuritishda protsessual adolat va protsessual qonuniylikning o'zaro tahlili
- 114 **XUDOYNABAYEV DADAXON AVAZ O'G'LI**
Iqtisodiy protsessda odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar faoliyatini raqamlashtirish masalalari

12.00.07 – SUD HOKIMIYATI. PROKUROR NAZORATI. HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATINI TASHKIL ETISH. ADVOKATURA

- 124 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOG'AYEVICH**
Yer qonunchiligi ijrosini nazorat qilish jarayonida prokuraturaning boshqa davlat organlari bilan o'zaro munosabatlari

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI. HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISH. KRIMINOLOGIYA. JINOYAT-IJROIYA HUQUQI

- 140 **NIYOZOVA SALOMAT SAPAROVNA**
Voyaga yetmagan shaxslarning jinsiy daxlsizligiga qarshi qaratilgan jinoyatlar sabablari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI. KRIMINALISTIKA, TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI151 **BAZAROVA DILDORA BAXADIROVNA**

Jinoiy protsessda shaxs huquqlarining konstitutsiyaviy kafolatlari

170 **IMOMNAZAROV ALISHER HASANOVICH**

Ko'zdan kechirish jarayoni va natijalarni qayd etish bilan bog'liq muammolar tahlili

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

180 **XUN VEYSIN**O'zbekistonda "Bir makon, bir yo'l" tashabbusini amalga oshirishning huquqiy jihatlari:
xitoylik investorlar uchun imkoniyatlar va xatarlar

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

191 **MAJIDOV SHAHZOD ABDIXALIL O'G'LI**Korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar bergan shaxslarni himoya qilish to'g'risidagi qonun
loyihagini takomillashtirish yuzasidan ayrim mulohazalar

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.01 – ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ

11 АХМЕДШАЕВА МАВЛЮДА АХАТОВНА

Процесс кодификации законодательства в государствах Центральной Азии:
некоторые теоретико-правовые вопросы

20 АМИРОВ САНЖАР ИЛЁС УГЛИ

Теория естественного права и её сущность

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО. ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

33 НЕМАТОВ ЖУРАБЕК НЕМАТИЛЛОВИЧ

Административно-правовое регулирование деятельности организаций высшего образования
в условиях административных реформ: научно-теоретический анализ

42 ГОЗИЕВ КОЗИМБЕК ЖОВЛОНБЕКОВИЧ

Административно-правовые аспекты развития сферы высшего образования в период
административной реформы до 2030 года

56 МУСТАНОВ ИЛХОМ АБДИВАЛИЖОНОВИЧ

Опыт отдельных зарубежных стран по организации банковской системы: сравнительно-правовой
анализ

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

71 ХАЗРАТКУЛОВ ОДИЛБЕК ТУРСУНОВИЧ

Lex informatica как коллизионный принцип реализации цифровых прав

82 ХОСИЛОВ ЭРКИН ДИЛМУРОТОВИЧ

Недобросовестность как гражданско-правовая категория

12.00.04 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО. ТРЕТЕЙСКИЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ

94 ЭСАНОВА ЗАМИРА НОРМУРОТОВНА

Институт пересмотра судебных актов: анализ деятельности ревизионной инстанции

105 ХАБИБУЛЛАЕВ ДАВЛАТЖОН ЮЛЧИБЕКОВИЧ

Анализ процессуальной справедливости и процессуальной законности в гражданском
судопроизводстве

114 ХУДОЙНАЗАРОВ ДАДАХОН АВАЗ УГЛИ

Вопросы цифровизации деятельности лиц, содействующих осуществлению правосудия
в экономическом процессе

12.00.07 – СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ. ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР. ОРГАНИЗАЦИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. АДВОКАТУРА

124 АБДУХАКИМОВ МУРОДУЛЛО ТОГАЕВИЧ

Взаимодействие органов прокуратуры с другими государственными органами в процессе
надзора за исполнением земельного законодательства

12.00.08 – УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ. УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО

140 НИЯЗОВА САЛОМАТ САПАРОВНА

Причины совершения преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних

12.00.09 – УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. КРИМИНАЛИСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКОЕ ПРАВО. СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

151 **БАЗАРОВА ДИЛДОРА БАХАДИРОВНА**

Конституционные гарантии прав личности в уголовном процессе

170 **ИМОМНАЗАРОВ АЛИШЕР ХАСАНОВИЧ**

Анализ проблем, связанных с фиксацией процесса и результатов осмотра

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

180 **ХУН ВЕЙСИН**

Правовые аспекты реализации инициативы «Один пояс, один путь» в Узбекистане: возможности и риски для китайских инвесторов

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

191 **МАЖИДОВ ШАХЗОД АБДИХАЛИЛ УГЛИ**

Некоторые суждения по совершенствованию законопроекта о защите лиц, сообщивших о коррупционных правонарушениях

CONTENTS

12.00.01 – THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW. HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

- 11 **AXMEDSHAEVA MAVLUDA AXATOVNA**
Codification process in Central Asian countries: some theoretical and legal issues
- 20 **AMIROV SANJAR ILYOS UGLI**
Theory of natural law and its essence

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCE AND CUSTOMS LAW

- 33 **NEMATOV JURABEK NEMATILLOEVICH**
Administrative and legal regulation of the activity of higher education organizations in the conditions of administrative reforms: scientific and theoretical analysis
- 42 **GOZIEV KOZIMBEK JOVLONBEKOVICH**
Administrative and legal aspects of the development of the field of higher education in the period of administrative reforms until 2030
- 56 **MUSTANOV ILKHOM ABDIVALIJONOVICH**
The experience of some foreign countries on the organization of the banking system: a comparative-legal analysis

12.00.03 – CIVIL LAW. ENTREPRENEURSHIP LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 71 **KHAZRATKULOV ODILBEK TURSUNOVICH**
“Lex informatica” as a principle of conflict for the implementation of digital rights
- 81 **KHOSILOV ERKIN DILMUROTOVICH**
Bad faith as a civil law category

12.00.04 – CIVIL PROCEDURAL LAW. ECONOMIC PROCEDURAL LAW. ARBITRATION AND MEDIATION

- 94 **ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA**
Institute for review of judicial documents: an analysis of the activities of the inspection instance
- 105 **KHABIBULLAEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Mutual analysis of procedural fairness and procedural legality in the conduct of civil court cases
- 114 **KHUDOYNAZAROV DADAKHON AVAZ UGLI**
Issues of digitalization of the activities of persons assisting in the implementation of justice in the economic process

12.00.07 – JUDICIARY. PROSECUTOR'S SUPERVISION. ORGANIZATION OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES. ADVOCACY

- 124 **ABDUXAKIMOV MURODULLO TOGAEVICH**
Interaction of prosecutor's offices with other state bodies in the process of supervising the implementation of land legislation

12.00.08 – CRIMINAL LAW, PREVENTION OF OFFENSES. CRIMINOLOGY. CRIMINAL PROCEDURAL LAW

- 140 **NIYOZOVA SALOMAT SAPAROVNA**
Reasons for committing crimes against the sexual integrity of minors

12.00.09 – CRIMINAL PROCEEDINGS. CRIMINOLOGY, INVESTIGATIVE LAW AND FORENSIC EXPERTISE

151 **BAZAROVA DILDORA BAKHADIROVNA**

Constitutional guarantees of individual rights in criminal proceedings

170 **IMOMNAZAROV ALISHER KHASANOVICH**

Analyzing issues related to the review process and recording the results

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

180 **HONG WEIXING**

Legal aspects of the implementation of the "one belt, one road" initiative in Uzbekistan: opportunities and risks for chinese investors

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

191 **MAJIDOV SHAKHZOD ABDIXALIL UGLI**

Some considerations for improving the draft law on the protection of persons reporting corruption offenses

Kelib tushgan / Получено / Received: 03.07.2024
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 09.08.2024
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 23.08.2024

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.4.4./FMKD7718

UDC: 341.9(045)(575.1)

“LEX INFORMATICA” – RAQAMLI HUQUQLARNI AMALGA OSHIRISHNING KOLLIZION PRINSIPI SIFATIDA

Xazratqulov Odilbek Tursunovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Xalqaro xususiy huquq kafedrasini mudiri,
yuridik fanlar nomzodi, professor
ORCID:0000-0003-0644-0122
e-mail: odilbekh@list.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada “lex informatica” tamoyili, uning vujudga kelishi, xususiyatlari atroflicha bayon etilgan. O'tgan yillar davomida global tarmoq orqali ko'plab ilovalarni qo'shish va ulardan amalda foydalanish imkoniyati oshib bormoqda. Ulardan ba'zilari mutlaqo misli ko'rilmagan natijalarga erishdi. Global tarmoq imkoniyatlarining bunday kengayishi kuchli ijtimoiy-siyosiy va huquqiy oqibatlarga olib kelmoqda. Mazkur munosabat ishtirokchilari faoliyatida onlayn xizmatlar va onlayn tijorat bilan bog'liq huquqiy ziddiyatlarning soni jiddiy ortmoqda. Internet-shartnomalarning ko'payishi, o'z navbatida, internet tranzaksiyalarining alohida muammolariga nisbatan sezgirlik bilan hal qilinishi kerak bo'lgan shartnoma nizolarining mos ravishda ko'payishiga olib kelmoqda. Tarmoqdagi raqamli huquqbuzarliklarning ko'payishi, albatta, insonlarning onlayn muloqotga kirishishlari bilan bog'liqdir. Bu borada shunday nizoli holatlar kelib chiqar ekan, ularni mazmunan hal qilish uchun tartibga soluvchi qonun va qonunosti hujjatlariga talab ortadi. Onlayn munosabatlarda tasavvurimizga sig'maydigan darajada xavflar mavjudki, bu yo'lda davlatlar o'z manfaatlarini ta'minlash hamda fuqarolarini zararlardan himoya qilish uchun tarmoqda hukmronlik qilishga intilmoqdalar. Shu boisdan maqolada mazkur raqamli munosabatlarni huquqiy tartibga solishga qaratilgan bir necha konsepsiya muammolarning yechimi sifatida yoritib berilgan. Bunga misol sifatida “lex informatica” tamoyilining vujudga kelishi va uning atrofida bo'ladigan bahs-munozaralarni keltirib o'tish mumkin. Maqolada “lex informatica” tamoyili borasida ilmiy izlanishlar olib borgan olimlarning fikrlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: “lex informatica”, “lex elektronika”, “lex mercatoria”, xalqaro xususiy huquq, tamoyil, chet el elementi bilan murakkablashgan munosabat.

LEX INFORMATICA КАК КОЛЛИЗИОННЫЙ ПРИНЦИП РЕАЛИЗАЦИИ ЦИФРОВЫХ ПРАВ

Хазраткулов Одилбек Турсунович,
кандидат юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой «Международное частное право»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В этой статье подробно описан принцип lex informatica, его происхождение, особенности. За прошедшие годы увеличилась возможность скачивания и практического

использования множества приложений через глобальные сети. По некоторым из них этот процесс достиг совершенно беспрецедентных результатов. Такое расширение возможностей глобальных сетей имеет существенные социально-политические и правовые последствия. В деятельности участников этих отношений растёт количество юридических конфликтов, связанных с онлайн-сервисами и онлайн-коммерцией. Увеличение количества интернет-контрактов в свою очередь приводит к увеличению числа споров по договорам, которые необходимо разрешать с осторожностью с учётом отдельных проблем интернет-транзакций. Рост числа цифровых правонарушений в сети, безусловно, связан с тем, как люди взаимодействуют в Интернете. По мере возникновения конфликтных ситуаций возрастает спрос на регулирующие законодательные и подзаконные акты для их разрешения по существу. В онлайн-отношениях существует исключительный уровень рисков, из-за которого государства стремятся доминировать в сети, чтобы обеспечить не только свои интересы, но и защитить своих граждан. Поэтому в статье рассматриваются несколько концепций, направленных на правовое регулирование этих цифровых отношений. Одной из них является принцип *lex informatica* и полемика вокруг него. В статье проанализированы мнения учёных, проводивших научные исследования касательно принципа *lex informatica*.

Ключевые слова: *lex informatica*, *lex electronica*, *lex mercatoria*, международное частное право, принцип, отношения, осложнённые иностранным элементом.

“LEX INFORMATICA” AS A PRINCIPLE OF CONFLICT FOR THE IMPLEMENTATION OF DIGITAL RIGHTS

Khazratkulov Odilbek Tursunovich,

Head of the Department of Private International Law,
Tashkent State University of Law,
Candidate of Legal Sciences, Professor

Abstract. In this article, the principle of “*lex informatica*”, its creation, and its features are described in detail. Over the years, the ability to add and use a multitude of applications through the global network has expanded. Some of them have reached quite unprecedented results. This empowerment of the global network has serious socio-political and legal implications. The number of legal conflicts related to online services and online commerce in the activities of participants in these relationships is increasing significantly. The proliferation of Internet contracts, in turn, leads to a corresponding increase in contractual disputes, which must be addressed in a manner that takes into account the unique challenges associated with Internet transactions. The increase in online digital crime is certainly related to the fact that people are communicating online. As such controversial situations arise, the need for regulatory laws and regulations to address them increases significantly. There are risks in online relationships beyond our imagination as states seek to dominate the web to advance their interests and protect their citizens from harm. Therefore, the article highlights several concepts aimed at legally regulating these digital relationships as solutions to the problems. An example of this is the emergence of the principle of “*lex informatica*” and the controversy surrounding it. The article analyzes the opinions of scholars who conducted scientific research on the principle of “*lex informatica*”.

Keywords: *lex informatica*, *lex electronica*, *lex mercatoria*, private international law, principle, relations complicated by a foreign element.

Kirish

Bugungi kunda jahon ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarini internet tarmogʻisiz tasavvur qilib boʻlmaydi. Internet kichik almashuv

tarmogʻidan ulkan interaktiv va global aloqa majmuasiga aylanib ulgurdi. Internet mavjud gʻoyalar, tovarlar va xizmatlar global bozorida butun dunyodagi insonlar va ular bilan

bog'liq ma'lumotlarni birlashtirish uchun misli ko'rilmagan qobiliyatga ega bo'ldi. Internet tarmog'idan foydalangan holda elektron pul sotib olish, ma'lumot almashish, qo'shimcha qiymatli xizmatlar, elektron bank ilovasi, pochta orqali buyurtma xizmatlari va qimmatli qog'ozlar bozorlari allaqachon onlayn tarzda egallandi.

Raqamli munosabatlarni huquqiy tartibga solish borasida olib borayotgan tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida "lex informatica" deb nomlanuvchi tamoyil va u haqidagi qarashlarni uchratish mumkin. Shu bois o'zining yetarli huquqiy konsepsiyasiga ega bo'lmagan mazkur tamoyil haqida to'xtalib o'tish lozim.

Xalqaro xususiy huquq alohida huquq sohasi sifatida chet el elementi bilan murakkablashgan munosabatlarga nisbatan qo'llanishi mumkin bo'lgan kollizion tamoyillari bilan ifodalanadi. Bunda chet el elementi bilan murakkablashgan mehnat, oilaviy, mulkiy, shaxsiy-nomulkiy munosabatlarga nisbatan qo'llanuvchi va uni tartibga solishga yo'naltiruvchi kollizion tamoyillar tashkil qiladi. Har qanday huquqiy tizimda bo'lgani singari xalqaro xususiy huquqning umumiy tushunchasi uning tamoyillarida aks etadi. Hozirda huquqiy tamoyillarning mohiyati, huquqiy jihatlari, amal qilish doirasi hamda mazmuni nazariy va amaliy jihatdan ochib berilgan.

Fuqarolik huquqida ham boshqa huquq sohasida bo'lgani kabi umumiy tamoyillar fuqarolik-huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi mezon sifatida e'tirof etiladi. Xususan, milliy qonunchilik fuqarolik huquqi munosabati ishtirokchilarining huquqiy tengligi; mulkning daxlsizligi; mulk shakllarining teng huquqliligi va ularni bab-baravar muhofaza etilishi; shartnoma tuzish erkinligi; xususiy ishlarga biron-bir kishining o'zboshimchalik bilan aralashmasligi; fuqarolik huquqida dispozitivlik; buzilgan huquqlar tiklanishini, ularning sud orqali himoya qilinishini ta'minlash; tovarlar, xizmatlar va moliyaviy mablag'larni O'zbekiston Respublikasining

butun hududida erkin harakatda bo'lish tamoyillari asosida qabul qilingan.

Jamoatchilik munosabatlarini huquqiy tartibga solish jarayonida tamoyillarning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Qonunlarning sifati va huquqiy tartibga solishning samaradorligi ko'p jihatdan ularda tamoyillar qanday shakllantirilganligi hamda ochib berilganiga bog'liq. Ular tegishli munosabatlarni huquqiy tartibga solishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu qonundagi bo'shliqlar, huquqiy normalarning nomuvofiqligi yoki qo'llashda yuzaga keladigan qiyin holatlarda huquqni qo'llovchilar uchun tamoyillarga amal qilish kerakligini belgilab beradi.

Material va metodlar

Ushbu tadqiqotda asosiy metod sifatida qiyosiy-huquqiy tahlil, mantiqiy sharhlash hamda tizimlashtirish usuli tanlab olingan bo'lib, mazkur tadqiqot asosida chet el elementi bilan murakkablashgan raqamli munosabatlardagi jahonda ilgari surilayotgan g'oyalar, tadqiqotchilarning doktrinal yondashuvlari tahlil qilingan holda ushbu munosabatlarni tartibga soluvchi normalar va normativ-huquqiy hujjatlarni qo'llash doirasi bo'yicha takliflarni ishlab chiqish xalqaro xususiy huquq normalarini takomillashtirishga qaratilgan fikrlar ilgari suriladi. Bundan tashqari, mazkur ilmiy maqola sohada yuz berayotgan voqea va hodisalarni o'rganish, tizimli tahlil, mantiqiylik, umumlashtirish, deduksiya, qiyosiy-huquqiy va statistik ma'lumotlarni o'rganish kabi usullardan keng foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Biz kollizion huquqda raqamli munosabatlar bilan bog'liq huquqni qo'llash jarayonidagi alohida tamoyil hisoblangan "lex informatica"ning amal qilish doirasi, uni amaliyotda qo'llash masalalari va huquqiy asoslarini tahlil qilishni o'z oldimizga maqsad qilganmiz.

Shu o'rinda huquq tamoyillari haqida huquqshunos olimlar tomonidan berilgan ta'riflarni tahlil qilish lozim. Jumladan, akade-

mik X.R. Rahmonqulovning fikricha, fuqarolik huquqi-tamoyillari deganda fuqarolik huquqi normalarining bosh va asosiy qoidalari tushuniladi hamda fuqarolik qonun hujjatlari-ning amalda qo'llanishi ham ushbu tamoyillarga asoslanadi [1].

Professor I.B. Zakirovning fikricha, fuqarolik-huquqiy tamoyillar – “barcha fuqarolar uchun teng hajmda huquq layoqati belgilaydigan”, “mulkiy munosabatlarning mafkuraviy munosabatlaridan ajratilgan” va “ijtimoiy adolat va qonuniylik” mezonlarini o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi lozim [2].

S.N. Bratusning fikricha, tamoyil borliq va jamiyatning muayyan harakati qonuni, shuningdek, harakatning u yoki bu shakliga kiritilgan asosiy negizi hisoblanadi. Bundan kelib chiqadiki, tamoyil bir turdagi ijtimoiy hodisalar guruhiga taalluqli harakatlanuvchi kuch yoki qonundir [3].

Y.A. Suxanovning fikriga ko'ra, huquqiy tamoyillar deganda umummajburiy xarakterga ega bo'lgan qonunchilikda ifodalangan huquqning asosiy negizlari, keng ma'nodagi rahbariy qoidalar tushuniladi [4].

M.A. Axmedshayevaning fikricha, huquq tamoyillari huquqning mazmunini, mohiyatini va uning jamiyatda tutgan o'rnini belgilab beruvchi bosh g'oyalardir. Huquq prinsiplari, bir tomondan, huquq rivojining murakkab qonuniyatlarini ifodalasa, ikkinchi tomondan esa huquqiy tartibga solishning barcha sohalarida amal qiladigan eng umumiy normalarni o'zida mujassam etadi [5].

A.N. Tanaga esa “Huquq tamoyillari – huquq g'oyasida, normasida va ijtimoiy munosabatlarda ifodalanadigan boshlang'ich negizlardir”, – degan fikrni ilgari suradi [6].

Tamoyillar huquq shakllanishida yo'nalish beruvchi mo'ljal, mezon vazifasini o'taydi [7]. Shu bilan birga, “qonunda mustahkamlangan asosiy g'oyalar” sifatida nafaqat muayyan ijtimoiy munosabatlarning huquqiy tartibga solinish darajasini belgilaydi, balki qonunchilikning yanada rivojlanishini ham ko'rsatadi [8].

Tahlil obyekti sifatida o'rganilgan yuqoridagi olimlarning fikrlari nazariy jihatdan tamoyillarning tuzilishi, mazmuni, huquqiy jihatlari yordamida amaldagi qonun normalariga ijobiy ta'sirni o'tkazgan deyish mumkin. Albatta, tamoyillar haqida bildirilgan ilmiy konsepsiyalar hamda ular zamin yaratgan maktablar qonun chiqaruvchiga qonunlar arxitekturasini belgilab bergan.

Yillar davomida shakllanib kelgan an'anaviy huquqiy qoidalar har doim jamiyatda paydo bo'lgan yangi munosabatlarga nisbatan ustqurma vazifasini o'tab kelgan. Ma'lumki, biror-bir davrda yillar davomida ishlab kelgan an'anaviy qoidalardan voz kechilmagan hamda ularning mavjud institutlariga asoslangan holda yangi g'oyalar shakllantirilgan. Shu sababli biz ushbu umumiy nazariy asoslarga tayanib xalqaro xususiy huquq tamoyillarini shakllantirishning asosiy yondashuvlarini ko'rib chiqishni maqsad qildik.

Tegishli sohaga oid bo'lgan huquq tamoyillari shu sohasini tashkil etuvchi huquq normalari va qonunchiligi uchun asosiy dastur hisoblanadi. Ya'ni qabul qilinayotgan norma va qonun hujjatlari dastlab tamoyillarga mos ekanligi ko'rib chiqilishi lozim.

Xalqaro xususiy huquq institutlari doirasidagi sohalarning maxsus tamoyillari ustida tadqiqotchilar tomonidan tahlillar amalga oshirilgan va bu borada ilmiy qarashlar bayon qilingan. Shuni ta'kidlash lozimki, aksariyat mualliflar ushbu masalani talqin etishda xalqaro xususiy huquq tamoyillariga to'g'ridan to'g'ri murojaat qilish va yo'nalish berishdan qochadilar. Misol uchun, L.A. Luns xalqaro xususiy huquqning maxsus tamoyillari haqida to'g'ridan to'g'ri to'xtalmasdan, xalqaro xususiy huquq va xalqaro huquq tamoyillari o'rtasidagi nisbatga e'tibor qaratish bilan cheklangan [9]. Ba'zilar esa xalqaro xususiy huquq doktorinasi va uning nazariy asoslarining dastlabki tamoyillari haqida [10], ba'zilar xalqaro huquq tamoyillarining xalqaro xususiy huquq uchun ahamiyati haqida fikr yuritadi [11].

Xalqaro xususiy huquq tegishli munosabatlarga nisbatan huquqni qo'llash jaryonida tartibga solish yo'nalishiga qarab o'zining maxsus tamoyillariga ega. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksidagi xalqaro xususiy huquq normalari zahirida uning asosiy yoki maxsus tamoyillari mustahkamlanmagan. Fuqarolik kodeksidagi asosiy tarmoq tamoyillar kodeks tarkibida bo'lgan xalqaro xususiy huquq normalari tamoyillari bilan bir xil degan xulosaga kelmaslik lozim. Qonundagi tamoyillar ham o'z xususiyatidan kelib chiqqan holda tegishli munosabatlarni tartibga solishda umumiy qoidalarni o'zida namoyon etadi. Shunday qilib, qonun tamoyillari tegishli ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishning asosiy konseptual g'oyalar va yondashuvlar majmuasidir, degan xulosaga kelish mumkin.

Shu vaqtgacha yaratilgan huquqiy adabiyotlar hamda ishlab chiqilgan amaldagi qonunchilik mezonlarida xalqaro xususiy huquqning umumtan olingan va aniq shakllangan tamoyillarining mavjud emasligi ularning huquqiy voqelik sifatida umuman yo'qligini anglatmaydi. Chet el elementi bilan murakkablashgan mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni qonunchilik bilan tartibga solish qat'iy mantiqiylik, umumiy qadriyatlar va fundamental g'oyalarga bo'ysunadi. Buni xalqaro xususiy huquq sohasidagi qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotini tahlil qilganda yaqqol sezish mumkin. Shu orqali nazarda tutilgan tamoyillarni aniq ifodalash va aniq shakllantirish mumkin. Tahlil etilayotgan masalalar doirasida zamonaviy xalqaro xususiy huquq tamoyillari tizimi ushbu muammoni hal qilish uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Bizning fikrimizcha, xalqaro xususiy huquq tamoyillari tizimiga umuminsoniy manfaat va qadriyatlar ustuvorligi kabi ma'naviy-axloqiy qoidalarga asoslangan tamoyillarni kiritish hamda uni amalga joriy etish zarurati mavjud emas. Xususan, kollizion bog'lovchilar tomonidan yo'naltirilgan va te-

gishli ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solishga qaratilgan qonunlarda aynan yuqorida ta'kidlangan tamoyillar majmui mavjud. Xalqaro xususiy huquq tamoyillari esa aynan shu sohaga mos bo'lgan hamda tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirishi kerak.

Jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning yashin tezligida rivojlanib borishi huquqiy masalalarda ham kechiktirib bo'lmaydigan vazifalarni kun tartibiga qo'ymoqda. Ijtimoiy munosabatlarning raqamlashib borayotganligi, bu borada subyektlar huquqlarini himoya qilish mexanizmining mavhumligi, amal qilish doirasining chegara bilmasligi va nazoratga olib bo'lmaslik holatlari yuridik jihatdan muammoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi.

Shunga qaramay kiber huquq sohasida ilmiy izlanishlar olib borayotgan tadqiqotchilar tomonidan zamonaviy xalqaro xususiy huquq sohasida ham "lex informatica" tamoyili yangi konsepsiya sifatida ilgari surilmoqda. Huquqiy adabiyotlarda mazkur konsepsiyaning mazmun-mohiyati yuzasidan bir necha ilmiy-nazariy fikrlar bildirib o'tilgan. Uning huquqiy jihatdan yutuqlari va kamchiliklari tadqiqot obyekti sifatida tahlil etilgan. Biz quyida yangi konsepsiya sifatida ilgari surilgan "lex informatica" tamoyili haqida o'zimizning ilmiy qarashlarimizni bayon qilmoqchimiz. Bu borada tadqiqotchilarning ilmiy qarashlari bilan birma-bir o'rtoqlashamiz, muhokama qilamiz va o'zimizning subyektiv fikrlarimizni bildiramiz.

Raqamli davrda axborot va ma'lumotlarning to'g'ri boshqarilishi hamda himoya qilinishi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ma'lumotlarning noto'g'ri boshqarilishi subyektlar faoliyatining samaradorligini pasaytirishi, balki huquqiy muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli "lex informatica" tamoyili axborot boshqaruvining muhim jihatlarini o'z ichiga oladi. Bizning fikrimizcha, mazkur yo'l orqali axborotning qonuniy va samarali boshqarilishini ta'minlashga qaratiladi.

“Lex informatica” – elektron ma’lumotlarga asoslangan muhitda amalga oshiriladigan savdo amaliyotini tartibga soluvchi normalar tizimi bo’lib, u “lex mercatoria”ning davomiy va tabiiy o’zgarishlardan hosil bo’lgan qismi hisoblanadi.

Yana bir tadqiqotchining fikricha, “lex informatica” – transchegaraviy elektron tijorat sohasidagi bitimlarga nisbatan qo’llanadigan transmilliy huquqiy normalar va elektron tijorat sohasidagi ishlarning hozirgi holatini hisobga olgan holda funksional qiyosiy-huquqiy tahlilga asoslangan savdo odatlari to’plami bo’lib, uning ishtirokchilari tomonidan ichki foydalanish uchun yaratilgan va ular o’z maqsadlari asosida nizolarni hal qilish uchun hakamlar tomonidan foydalanilishi nazarda tutilgan qoidalar yig’indisidir [12].

Har bir huquqni qo’llovchida “lex informatica” tamoyilining qo’llanishi amaliyot uchun nima beradi degan savol tug’ilishi tabiiy. Bu borada ilmiy tadqiqot olib borgan olimlarning fikricha, mazkur tamoyil tegishli shartnomalarga nisbatan milliy tartib-qoidalarini tatbiq etish yoki uni bir nechta davlat yurisdiksiyalariga moslashtirishning imkoni yo’qligi bois ko’p hollarda ushbu qoida asosan transchegaraviy elektron tijorat sohasida qo’llanishi maqsadga muvofiq deb talqin qilishadi. Bu orqali mavjud munosabatlarga nisbatan milliy tartib-qoidalarini qo’llash tartibga solish jarayonidan qochishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, xalqaro raqamli munosabatlar bilan bog’liq muammolarni bartaraf etuvchi qonun normalari ishlab chiqish ularni tartibga solish qoidalarini unifikatsiyalashga yo’l ochib beradi. Shu bilan bir qatorda qonunni qo’llash sohasida ijobiy yoki salbiy holatlar haqida oldindan ogohlantirish vazifasini o’taydi [13].

Tadqiqotchi Aron Mefford fikricha, “lex informatica” tamoyilining amal qilish doirasi kiber makondagi savdo amaliyotini va domen nomlaridan foydalanish bilan bog’liq munosabatlarni o’zida mujassamlashtirgan, kela-jakda kelib chiqishi mumkin bo’lgan nizolarni

onlayn hal etishga qaratilgan internet arbitrajlar tizimining joriy etilishi orqali milliy va xalqaro huquq normalarini hamda sud amaliyotining bir-biriga bo’lgan ta’sirini belgilab beruvchi qoidalar yig’indisidir [14].

Tadqiqotchi I.M. Rassolov virtual soha maxsus huquqiy makon emasligi, qonunning asosiy tamoyillarini bu sohaga erkin qo’llash mumkinligi, garchi global tarmoqda qonunni amalga oshirishning ba’zi jihatlari o’ziga xos xususiyatga ega bo’lsa-da, ushbu umumiy tamoyillar fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini teng himoya qilishni kafolatlashini hamda bunday himoya real va virtual makonda milliy hamda xalqaro darajada ham zarurligini ta’kidlaydi [15].

Xohlaymizmi, yo’qmi, “lex informatica” bugungi kunda zamonaviy axborot boshqaruvi hamda xavfsizlikning muhim jihatlarini hisobga olgan holda o’ziga xos munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan qoidalar yig’indisini o’zida mujassam etib kelmoqda. Har doim ham yaratilgan har qanday yangilik, albatta, turli xil ziddiyatlarga va qarshiliklarga uchrashi zamonlar o’tib o’z isbotini topgan. Shuning uchun ilgari surilayotgan “lex informatica” o’zida axborot xavfsizligi, maxfiylik, foydalanish huquqi, axborotning to’g’riligi va qonuniylik kabi asosiy qoidalarga asoslanishi lozim.

Shu o’rinda nazariy va amaliy jihatdan “lex informatica”ning alohida tamoyil sifatida tan olinishi uchun ehtiyoj juda ham yuqoriligini tan olishimiz lozim. Amaliy jihatdan mazkur tamoyilga rioya qilish orqali yuridik shaxslar ma’lumotlarga asoslangan axborotni samarali va qonuniy boshqarishlari haqida taxmin qilishimiz uchun yetarli asoslar mavjud. Shu bilan birga, “lex informatica”ning tamoyil sifatida tan olinishi ma’lumotlar boshqaruvi sohasida ishonch va xavfsizlikni ta’minlashga xizmat qilgan holda jamiyatning raqamli rivojlanishiga hissa qo’shishi mumkin. Kerakli ma’lumotlarning to’g’ri boshqarilishi hamda uning huquqiy jihatdan himo- yalanishi raqamli iqtisodiyotning barqaror

rivojlanishini ta'minlaydi. Biroq "lex informatica" tamoyil sifatida qanchalar nazariya va amaliyot uchun zarur bo'lmasin, an'anaviy tamoyillarga qo'yilgan talablarga javob berishi kerak.

Bugungi kunda "lex informatica" uchun manba sifatida huquqning umumiy tamoyillarini ifodalovchi huquqiy normalar, xalqaro-huquqiy hujjatlar, namunaviy qonunlar, xalqaro va milliy sudlar qarorlari, elektron shaklda amalga oshiriladigan savdo amaliyotini tartibga soluvchi milliy hamda millatlararo hujjatlar, shu bilan birga, odat huquqi normalari va qadriyatlari ham e'tirof etilishi mumkin [16], degan fikrlar ham mavjud.

Fikrimizcha, qabul qilinishi lozim bo'lgan qonunlarda albatta global tarmoqda mavjud bo'lgan hamda foydalanuvchilar tomonidan yillar davomida ishlab chiqilgan asosiy tamoyillar va qadriyatlar hisobga olinishi kerak. Aks holda amaldagi dunyo qonunlari qanchalik aniq va tushunarli bo'lmasin virtual dunyoda samarali bo'lishi dargumondir.

"Lex mercatoria" tamoyilining cheklangan me'yorlari umumiy qoida sifatida elektron makondagi amaliyotlar bog'lanishidan ajralmagan holda to'g'ridan to'g'ri "lex informatica"ga qo'llanishi mumkin. Bu takomillashishi nazarda tutilgan qonunda va umumiy tamoyillarni o'zida mujassam etgan qoidalarga nisbatan qo'llanadi. Jumladan, ular qatorida shartnomaviy munosabatlarda insofililik, shartnomaning shartlarini vijdonan bajarish tamoyili (pacta sunt servanda), shartnoma yoki uning alohida qoidalarini keyinchalik bajarishni rad etishning qonuniyligi tamoyili (rebus sic stantibus), qonunga zid tarzda tuzilgan shartnomalarni haqiqiy emas deb topish tamoyillar va boshqalarni misol keltirish mumkin. Biroq yuqorida qayd etilgan ba'zi umumiy tamoyillar xalqaro ijtimoiy hamda savdo munosabatlarida elektron muhitda o'ziga xoslikka ega bo'lishi, shuning uchun alohida asoslashni talab qilishi mumkin.

Biz "lex informatica" tamoyilini ishlab chiqish, uning huquqiy mezonlari nimalarga asoslanishi hamda uni xalqaro shartnomalarga tatbiq etish masalalari, davlatlarning qonun normalariga singdirish va uyg'unlashtirishga doir norma ijodkorligida xalqaro tashkilotlar o'rni muhim ahamiyatga ega, degan fikrdamiz. Bunda raqamli munosabatlarni tartibga soluvchi namunaviy qonunlarni ishlab chiqish, birinchi navbatda ma'lumotlar bazasini jamlash va uning huquqiy himoya vositalarini shakllantirish vazifasi turadi. Mavjud ma'lumotlar bazasining qonuniy asosini tan olish bilan bog'liq masalalarga oydinlik kiritish hamda normativ qoidalarni o'zida mujassamlashtirgan konsepsiyalarni ishlab chiqish ham dolzarblik kasb etadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro shartnomalarda elektron kommunikatsiyalardan foydalanish to'g'risidagi konvensiyasi [17] ham keng doirada davlatlarning xohish-istaklarini muvofiqlashtirish natijasidir. U o'zida elektron xabarlarining huquqiy maqomini tan olish, elektron hujjatlar va elektron imzolarning funksional tenglik tamoyili va boshqa shaklga qo'yiladigan talablarni tartibga soluvchi moddalarni mujassam etgan. Tadqiqotchilarning fikricha, ko'pgina davlatlar tomonidan imzolangan hamda xalqaro elektron tijoratda qo'llanishi mumkin bo'lgan ushbu konvensiya va "lex informatica" tamoyil onlayn tarzda tijorat nizolarini hal qilishda qo'llanuvchi muhim hujjatga aylanishi mumkin [18]. Ishlab chiqilgan qoidalar tegishli munosabatlar sohasiga taalluqli maxsus huquq normalari bo'lib, elektron muhitda tijorat faoliyatini amalga oshirishning umumiy tamoyillari bo'lib ham xizmat qilishi mumkin.

Hanuzgacha an'anaviy yurisdiksiya kollizion bog'lovchi yordamida nizoni bartaraf etish masalasini sud joylashgan davlat huquqiga yo'naltirish orqali maqsadga erishishning eng maqbuli deb biladi [19]. Mazkur yo'l orqali ushbu davlatda yashayotgan yoki asosiy mehnat faoliyatini olib borayot-

gan shaxslar faoliyatni ma'lum bir qonunlar to'plami orqali tartibga solish mumkinligi va unga nisbatan tegishli choralarni ko'rish imkoniyati mavjudligi haqida ma'lumotga ega ekanligi bilan tavsiflanadi. O'z-o'zidan har qanday shaxs faoliyat olib borayotgan davlatning yurisdiksiyasini hisobga oladi. Xususan, u kelajakda o'zlarining xatti-harakatlari bilan bog'liq xavfdan oldindan xabardor bo'ladi va unga nisbatan qonunda javobgarlik muqarrar ekanligini biladi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Olib borilgan tadqiqot natijalariga asoslangan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, chet el elementi bilan murakkablashgan raqamli munosabatlarni tartibga solish borasida kollizion bog'lovchilarni qo'llash bilan bog'liq masalada talqin qilinayotgan "lex informatica"ning o'ziga xos jihatlarini ham ochib berish lozim bo'ladi.

Global tarmoq foydalanuvchilari o'z maqsadlarini amalga oshirish jarayonida buziladigan huquq va majburiyatlarining kafolatlari bilan bog'liq masalalarda qiyin ahvolga tushib qolishadi. Bu esa tegishli munosabatlarga nisbatan qaysi davlat huquqini qo'llash masalasida mavhumlik kasb etadi. Amaliy jihatdan tahlil qilinadigan bo'lsa, ya'ni:

- internet foydalanuvchilari tarmoqdagi faoliyati davomida qaysi davlat yurisdiksiyasi doirasida harakat qilayotganliklarini sezmaydilar. Jumladan, internet manzillari jismoniy shaxslar joylashgan joy manzillariga mos kelmaydi. Bunda shaxslar faqat o'zlari bo'lgan internet manzili bilan cheklanadi va qaysi mamlakat hududi yoki chegarasini bosib o'tayotganligi muhim emas. Fikrimizcha, global tarmoqdan foydalanayotgan shaxslardan hudud bilan bog'liq ehtiyot choralari ko'rish yoki undan himoyalaniшни kutish choralarni ko'rish mantiqsiz hisoblanadi;

- bu borada izlanishlar olib borgan olimlar global tarmoq foydalanuvchilari tomonidan tarmoqda joylashtirilgan ma'lumotlar faol ravishda zarar yetkazuvchi tomoni-

dan olinishi kerak, degan fikrni qo'llab-quvvatlaydi [20]. Global tarmoqda ma'lumot yuklayotgan shaxslarning auditoriya doirasi yurisdiksiya amalda bo'lgan davlatda faoliyat olib borayotgan shaxslardan ko'ra kengroq ekanligini aniqlash imkoni mavjud emas. Shu sababli ular global tarmoqdagi faoliyatlari davomida tegishli ehtiyot choralarni ko'rmaydilar. Misol uchun, O'zbekiston fuqarosi hisoblangan akkaunt egasi o'z davlatidagi kompyuterida joylashtirilgan ma'lumotlarni safarga borgan vaqtda, deylik Germaniya hududida ko'rib chiqishi yoki Germaniya qonunchiligiga muvofiq oqibatlariga olib kelishi mumkinligi haqida o'ylamasligi mumkin. Bundan tashqari, agar u O'zbekistondan tashqarida ko'rish mumkinligini bilsa ham, u aniq qayerga kirishni bilmasligi mumkin. Agar u saytga qayerdan kirish mumkinligini bilsa ham, u bunday xatti-harakatlarini maqsad qilganmi yoki yo'qmi, ushbu faoliyatini tartibga solishni qaysi davlat yurisdiksiyasiga yo'naltirishi mumkin, degan jiddiy savollar tug'ilishiga olib keladi

- keng huquqiy resurslarga ega bo'lgan transmilliy korporatsiyalardan farqli o'laroq, global tarmoq foydalanuvchilari o'z faoliyatining transchegaraviy ta'siridan xabardor bo'lsalar ham, turli yurisdiksiyalar bilan bog'liq muammolar atrofida xatti-harakatlari yuzasidan kelib chiqadigan huquqlarining vujudga kelishi, o'zgartirishi va bekor bo'lishiga nisbatan huquqni qo'llash masalasi asosiy muammoli masalalaridan biri bo'ladi.

Raqamli munosabatlarni huquqiy tartibga solish hamda uning samaraliligini ta'minlashda huquqiy tizim ishlashi va talabga javob berishi, taklif etilayotgan tamoyil o'zining vazifasini bajarishi yoki oddiy qilib aytganda, ta'sir etish maydoniga ega bo'lishi talab etiladi. Aks holda, hozirgi raqamli munosabatlarda bo'lgani kabi, xususan, raqamli valyutalar bilan bog'liq masalalarda fuqarolarning qonunni chetlab o'tishlari yoki ularga nisbatan e'tibor bermaslik holatlari kuza-tiladi.

Tegishli munosabatlarga nisbatan qonunni qo'llash masalasida faoliyat olib borayotgan hudud yurisdiksiyasi haqida ma'lum bir fikrga ega bo'lish lozim. Global tarmoqda tegishli faoliyatni nazorat qilishni xohlovchi davlatlarni qonuniylikni ta'minlash muammosi sifatida quyidagi masalalar qiyab keladi:

- barcha xalqaro raqamli operatsiyalarda huquqiy tartibga solishda umumiy bir muammo borki, bir mamlakatdagi ishtirokchi ikkinchi mamlakat qonunlariga bo'ysunib qolishi mumkin, garchi u ikkinchi mamlakat qonunlari haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmagan holatlarda ham kuzatiladi;

- global tarmoqning kunlik rivojlaniishi va butun dunyodagi odamlarni birlashtirish yo'lidagi misli ko'rilmagan qobiliyati tufayli davlat qonunchiligi uchun alohida muammolarni keltirib chiqaradi [21]. Bu kabi ta'sirning kuchayishi turli davlatlardagi odamlar o'rtasida ko'proq munosabatlar bo'layotganligini anglatadi;

- global tarmoq orqali bitimlar sonining ko'pligi, uning oqibatidan kelib chiqadigan nizolar hamda ularni qonuniy hal etish masalasida ishtirokchi davlatlar yurisdiksiyasining xilma-xilligi davlatlar uchun ko'proq muammolarni keltirib chiqaradi;

- global tarmoq foydalanuvchilari o'zlari-ning xatti-harakatlaridan kelib chiqadigan oqibatlar sababli qonuni qo'llanishi mumkin bo'lgan mamlakat sudiga chaqirilganidan no-rozi bo'lishlari mumkin;

- raqamli munosabatlarni o'zida mujassam qilgan “kibermakon aholisi”ning katta qismi kibermakon tashqarisidan kelayotgan qonuniy talablarni tan olmasdan, ularga virtual qarshilik ko'rsatishi mumkin va bu amaliyotda ham o'z isbotini topgan.

Bunga misol sifatida Jon Perri Barlouning “Kibermakon mustaqilligi deklaratsiyasi”ni keltirib o'tish mumkin. Mazkur deklaratsiyada muallif sanoat dunyosi magnatlariga murojaat qildi, unda “Aqlning yangi uyi bo'lgan kibermakondan sizlarga murojaat qilaman-

ki, bizni o'tmish va kelajak nomidan yolg'iz qoldirishingizni so'rayman. Sizlarni bizning safimizda bo'lishingizni xohlamaymiz va biz yashayotgan raqamli makonda mustaqillik yo'q” [21], degan iqtiboslar keltirildi. Mazkur bayonot 5 000 ortiq veb-saytlar orqali yoritildi va ular tomonidan to'liq qo'llab-quvvatlandi.

Ilgari surilayotgan “lex informatica” tamoyili zamonaviy axborot boshqaruvi va xavfsizlikning muhim komponenti sifatida e'tirof etilishi mumkin. Faqat mazkur tamoyil axborot xavfsizligi, maxfiylik, foydalanish huquqi, axborotning to'g'riligi va qonuniylik kabi asosiy mezonlarga qay tartibda amal qilishini isbotlab berish lozim. O'z navbatida, tadbirkorlik subyektlari amaliy jihatdan mazkur tamoyil doirasida ma'lumot yoki axborotdan samarali foydalanish hamda ularni qonuniy boshqarish uchun qaysi normalarga asoslanishini ko'rsatib berishi kerak bo'ladi.

Bugungi kunda “lex informatica” tamoyili tarafdorlari ushbu tamoyilning axborot boshqaruvi sohasida ishonch va xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qila olishiga, shu bilan birga, jamiyatning raqamli rivojlanishiga hissa qo'sha olishiga ishonadilar. Ular o'zlarining qarashlarini isbotlash jarayonida ma'lumotlar bazasining to'g'ri boshqarilishi va qonuniy tartibda himoyalaniishi orqaligina raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlani- shini ta'minlaydi, degan fikrni ilgari suradi va shu sababli “lex informatica” tamoyili axborot boshqaruvi sohasida asosiy yo'nalishlardan biri sifatida e'tiborga olinishi lozim, deb hisoblaydi [22].

Xulosalar

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, “lex informatica” huquqiy tamoyilining paydo bo'lishi o'zgaruvchan ehtiyojlarning mavjudligi hamda tadbirkorlik faoliyatining tadrijiy rivojlani- shi bilan bog'liqdir. Milliy qonunchilikning o'zgaruvchanligi, qonunlardagi qoidalarining o'zaro nomuvofiqligi va shu bilan bog'liq nizolarni hal etish amaliyotining beqarorligi kabi omillar elektron axborot muhitida xalqa-

ro savdo munosabatlarining jadal rivojlanishiga sezilarli darajada to'sqinlik qiladi.

Internet tarmog'i orqali savdo operatsiyalarini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarga "lex informatica"ni qo'llashning afzalliklari ham mavjud. Ya'ni qonunni qo'llash jarayonida kollizion holatlar kelib chiqishining oldini olish, tegishli munosabatlarga nisbatan milliy qonunchilik normalarini qo'llashni rad etish hamda hanuzgacha yaratilmagan yagona "utopik" huquqni qo'llash orqali kelib chiqadigan nizolarni hal

etish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam berishi kuzatiladi. Mazkur tamoyil "onlayn" arbitrajlarining rivojlanishi va qit'alararo moslashuvchan normalar orqali nizolarni hal qilishga qodir.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, "lex informatica"ning o'ziga xos xususiyati va yuridik tabiatiga ko'ra, u milliy xususiy-huquqiy tizimda mavjud bo'lgan onlayn faoliyat va ommaviy huquq tizimidagi mavjud taqiqlar o'rtasidagi bog'liqlik muammosini hal etish imkoniyatiga ega emas.

REFERENCES

1. Rahmonqulov X.R. Fuqarolik huquqining predmeti, metodi va tamoyillari [Subject, method and principles of civil law]. Tashkent, TSIL, 2003, p. 33.
2. Zokirov I.B. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik huquqi [Civil law of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, 'Justice' Publ., 1996, p. 12.
3. Bratus S.N. Predmet i metod sovet'skogo grazhdanskogo prava [The subject and method of Soviet civil law]. Moscow, 'Yuridicheskaya literatura' Publ., 1963, p. 135.
4. Grazhdanskoye pravo [Civil law]. Moscow, 'Bek' Publ., 1998, p. 37.
5. Axmedshayeva M., Najimov M. Huquq nima? [What is law?]. Tashkent, TSIL Publ., 2003, p. 18.
6. Tanaga A.N. Printsip svobody dogovora v grazhdanskom prave Rossii [The principle of freedom of contract in the civil law of Russia.]. St. Petersburg, 'Yuridicheskiy Tsentr Press' Publ., 2003, p. 28.
7. Boboyev H.B. Davlat va huquq nazariyasi [Theory of state and law]. Tashkent, TSIL Publ., 2000, p. 215.
8. Zazhiskiy V.I. Pravovyye printsipy v zakonodatel'stve Rossiyskoy Federatsii [Legal principles in the legislation of the Russian Federation]. *State and Law*, 1996, no. 11, p. 92.
9. Luns L.A. Mezhdunarodnoye chastnoye pravo [International private law]. Moscow, 'Norma' Publ., 2004, p. 32.
10. Boguslavskiy M.M. Mezhdunarodnoye chastnoye pravo [International private law]. Moscow, 'Infara-M' Publ., 1994, p. 28.
11. Tikhini V.G. Mezhdunarodnoye chastnoye pravo [International private law]. Minsk, 'Amafeliya' Publ., 2002, p. 9.
12. Patrikios A. Resolution of Cross-border E-business Disputes by Arbitration Tribunals on the Basis of Transnational Substantive Rules of Law and E-business Usages. The Emergence of the Lex Informatica. *University of Toledo Law Review*, 2007, no. 38, p. 272.
13. Cohen J.E. From Lex Informatica to the Control Revolution. *Georgetown University Law Center Berkeley Technology Law Journal*, 2021, no. 3, p. 67.
14. Aron M. Lex Informatica: Foundations of Law on the Internet. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 2017, no. 5, 2017, p. 96.
15. Rassolov I.M. Pravo i kiberneticheskoye prostranstvo [Law and cyberspace]. Moscow, 'Moskovskoye byuro po pravam cheloveka' Publ., 2016, p. 67.
16. Carole M., David H., Daren T., Schmitthoff G.D. The Law and Practice of International Trade. UK. Sweet and Maxwell, 2012, p. 98.

17. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts. New York, USA, 2005. Available at: <https://treaties.un.org>
18. Patrikios A. Resolution of Cross-border E-business Disputes by Arbitration Tribunals on the Basis of Transnational Substantive Rules of Law and E-business Usages. The Emergence of the Lex Informatica. *University of Toledo Law Review*, 2007, p. 305.
19. Johnson D.R., Post D. Law and Borders: The Rise of Law in Cyberspace. *Stanford Law Review*, 1996, vol. 48, no. 5, pp. 1367–402. JSTOR. DOI: 10.2307/1229390
20. Murray A.D. The Regulation of Cyberspace – Control in the Online Environment. New York, USA. Routledge-Cavendish, 2007, 274 p.
21. Patrikios A. The Role of Transnational Online Arbitration in Regulating Cross-Border E-Business. P. II. *Computer Law and Security Report*, 2008, no. 6, p. 138.
22. De Caria R. A digital revolution in international trade? The international legal framework for blockchain technologies, virtual currencies and smart contracts, challenges and opportunities. *Modernizing International Trade Law to Support*, 2017, p. 122.